

Robert Parnica

Srednjoeuropsko sveučilište, Arhiv Otvorenoga društva
Oktober 6, u. 12
Budimpešta, Mađarska

ARHIV OTVORENOGA DRUŠTVA U BUDIMPEŠTI

UDK 930.25:061OSA(439 Budapest)

Arhiv Otvorenoga društva (Open Society Archives – OSA) istraživački je i kulturni institut u okviru Srednjoeuropskoga sveučilišta u Budimpešti, koji posjeduje jednoga od najznačajnijih arhiva tiska, periodika i audiovizualnih zbirki skorašnjega i današnjega razdoblja svjetske povjesti. Arhiv Otvorenoga društva pomaže rad i djelatnost povjesničara, pravnika, sociologa, istraživača ekonomije i ljudskih prava, ekologa i studenata, koji se bave proučavanjem neposrednim događajima današnjih zbivanja, bez čije temeljitije spoznaje nije moguće razumjeti društveno-politička zbivanja današnjih dana.

Arhiv Otvorenoga društva nastao je u proljeće 1995. kada su arhivski spisi i dokumenti Radija »Slobodna Europa« i Istraživačkoga instituta Radija »Sloboda« smješteni u Srednjoeuropsko sveučilište u Budimpešti. Na ovaj je način jedna od najbogatijih arhiva iz perioda hladnoga rata postala dostupna za istraživače. U tijeku svoga devetogodišnjega postojanja Arhiv Otvorenoga društva je uvelike proširio krug tema iz kojih prikuplja dokumente te danas, pored ostalog, predstavlja i jedinstven arhiv dokumenata o ljudskim pravima u ovom dijelu regije.

Zbirka iz hladnoratovskoga razdoblja

Vjerojatno najuspješniji tajni poduhvati američke obavještajne službe bili su Radio »Slobodna Europa« i Radio »Sloboda«, osnovani 1951. pod okriljem CIA-e kao sredstvo antisovjetskoga propagandnog rata. Njihova zadaća bila je probijanje informativne »željezne zavjese« komunističkoga lagersa. Ova informativna baza – više milijuna dokumenata, novina, časopisa, knjiga, mikrofilmova, audiovizualnih materijala – stvorena je prikupljanjem dokumenata i istraživačkim radom u Münchenskim redakcijama, za više od četiri desetljeća. Istodobno, ona je i rezultat i svjedok nastanka hladnoga rata, vjerojatno najduljega propagandnog rata u povijesti čovječanstva. S obzirom na promijenjenu političku situaciju u Istočnoj Europi, Kongres Sjedinjenih Američkih Država je postupno od 1991. smanjivao proračun tih radija, a pojedine je redakcije ukinuo. Godine 1994. gosp. George Soros sklopio je sporazum s vlasnicima radija da će u svezi s arhivskim materijalom pokriti troškove njegova deponiranja, čuvanja, obrade i stavljanja na raspolaganje istraživačima. Kao rezultat toga u Budimpešti je osnovan Arhiv Otvorenoga društva. Sporazum o čuvanju materijala sklopljen je na pedeset godina. Dokumentacija nekadašnjih Radija »Slobodna Europa« i Radija »Sloboda« i dalje je u vlasništvu vlade Sjedinjenih Američkih Država.

Glavna zadaća istraživačkih odjela i arhiva tih radija bila je opskrbljivanje raznih redakcija novim informacijama o datoj zemlji, odnosno cijeloj regiji. Istraživački odjeli pretplatili su se na službene novine i časopise pojedinih zemalja (uključujući provincijski i regionalni tisak), prikupljali su vijesti iz njihovih elektronskih medija, istodobno prikupljajući vijesti i analize o tim zemljama, odnosno o cijeloj regiji iz zapadnoga tiska, iz publikacija koje su bile objavljene u emigraciji, kao i iz »samizdat« izdanja objavljenih u samom istočnom bloku. Istraživački odjeli nastojali su doći do informacija intervjuiranjem emigranata i izbjeglica te istraživanjem javnoga mnijenja. Materijal je bio sistematiziran prema raznim temama. U svim nacionalnim podzirkama nalaze se arhivi tiska svrstani u tematske grupe, kolekcije dokumenata o djelatnosti istaknutih osoba, političara, umjetnika, intelektualaca, disidenata, kao i kolekcije intervjuja. Spomenimo ovdje i seriju objavljenih informacija, koje su sastavili suradnici tih radija – novinari i politički analitičari. Jedinostveni dio te zbirke predstavlja tzv. monitoring, tj. praćenje programa radiostanica. Djelatnici Münchenskoga centra svakodnevno su snimali na magnetofonske trake emisije najvažnijih državnih radiostanica i zatim o tom sačinjavali kucana izvješća, koja su svakoga jutra prosljeđivali pojedinim redakcijama. Ovako je stvorena bogata dokumentacija radioemisija, kakvom u mnogim slučajevima ne raspolažu ni dotične nacionalne, tj. državne radiostanice. Istraživački odjeli izradili su i znanstvene analize. Te analize o političkim situacijama i pozadinskim zbivanjima bile su objavljene u specijalnim tjednim i mjesečnim publikacijama, na što su se često pretplaćivale i zapadne znanstvene, političke i prosvjetne institucije koje su proučavale tu regiju. Programi tih radija postali su jedni od najefikasnijih propagatora oporbene književnosti, oporbenih političkih misli, kao i »samizdat« izdanja. Zbirka sovjetskih i poljskih »samizdat« izdanja je jedna od najvećih na svijetu.

Biblioteka

Biblioteka Arhiva Otvorenoga društva sadrži bogatu zbirku časopisa, mikrofilmova i knjiga izdatih u zapadnim zemljama. Iznimno je važna kolekcija sovjetskoga tiska iz doba perestrojke, zbirka poljskih »samizdat« publikacija, dokumentacija Praškoga proljeća, kao i diplomatski i obavještajni spisi Ministarstva vanjskih poslova SAD-a i CIA-e. U Srednjoj i Istočnoj Europi jedino Arhiv Otvorenoga društva raspolaže dokumentacijom tzv. Bečke biblioteke (Wiener Library) o nacional-socijalističkom pokretu i povijesti europskih Židova od 1930. do 1960., koju također stavlja na uvid istraživačima.

Arhiv o ljudskim pravima

Arhiv Otvorenoga društva ne prikuplja samo arhivsku građu, javnu i privatnu dokumentaciju u svezi s poslijeratnom poviješću regije, već i dokumente povezane s razvojem, problemima i kršenjem ljudskih prava. Pitanje ljudskih prava povijesno povezuje razdoblja komunizma i postkomunizma. Od sredine 1970-ih godina pitanje ljudskih prava dobivalo je sve veću ulogu u ideološkim bitkama hladnoga rata. Unutarnja oporba partijskih država (tzv. disidenti) crpila je najvažniji dio svoje antirežimske argumentacije iz političkih i filozofskih tekovina ljudskih prava. Međutim, pad komunizma nije doveo do izravna rješavanja problema ljudskih prava, kao što se to vidjelo za raspada bivše Jugoslavije. Zbog sukoba oko nacionalnoga samoopredeljenja i manjinskih prava u mnogim post-komunističkim zemljama došlo je do njihova masovnoga kršenja. Zbog toga se Arhiv Otvorenoga društva već od samoga nastanka počeo baviti dokumentiranjem kršenja ljudskih prava. U Arhivu se nalaze i arhiv londonskoga časopisa *Index on Censorship* (Indeks cenzure) osnovanoga radi zaštite slobode govora; dokumentacija o raspadu SFR Jugoslavije; građa o sukobu između novonastalih država; opsežna građa Ekspertske komisije UN, osnovane 1992. radi prikupljanja materijala o kršenju ljudskih prava i ratnim zločinima u vrijeme raspada SFRJ; dokumenti istraživanja međunarodne liječničke grupe *Physicians for Human Rights* (Liječnici za ljudska prava), koja se bavi otkrivanjem masovnih grobnica na prostoru bivše Jugoslavije; dokumentacija Međunarodnog helsinškog saveza, najutjecajnije i najveće organizacije za zaštitu ljudskih prava, zajedno s materijalom nekoliko njegovih država članica te dokumentacija newyorškoga i budimpeštanskoga sjedišta organizacije za zaštitu ljudskih prava *Open Society Institute* (Institut otvoreno društvo), koju je osnovao Georg Soros.

Audiovizualna kolekcija

Jedan dio audiovizualne kolekcije, npr. snimci emisija sovjetske televizije, odnosi se na razdoblje socijalizma. S ovim je razdobljem vezana i serija intervjuva o povijesti Radija »Slobodna Europa«, te serija intervjuva s nekadašnjim sovjetskim i istočnoeuropskim partijskim dužnosnicima. Međutim, većina materijala potječe iz postkomunističkoga doba i odnosi se na kršenje ljudskih prava. Arhiv Otvorenoga društva svakodnevno je između 1996. i 1998. pratio i snimao emisije beogradske, zagrebačke i sarajevske televizije, a u proljeće 2003. arhivirao je emisije kurdske i iračke televizije. U Arhivu se nalazi i najveća zbirka amaterskih, tj. dokumentarnih filmova u Srednjoj Europi (superamaterski filmovi od 1940. do 1980.), te zbirka propagandnih filmova napravljenih za mađarsku Radničku miliciju. I na kraju, Arhivu Otvorenoga društva pripada i zbirka videofilmova u trajanju od 6000 sati o najpotresnijim zločinima protiv čovječanstva u posljednjim desetljećima snimljenim u Iraku, Ruandi, bivšoj Jugoslaviji, Izraelu i Kambodži.

Građa koja se odnosi na jugoslavensku i noviju hrvatsku povijest

U tijeku Hladnoga rata, Hrvatska je bila integralni dio SFRJ, do njezina formalnoga kraja 1992., kada postaje neovisna država. Najvažniji izvori u Arhivu Otvorenoga društva, koji se odnose na ovo povijesno razdoblje, potječu iz Istraživačkoga instituta Radija »Slobodna Europa« Radija »Sloboda« (RFE/RL). Mada, zahvaljujući svom geostrateškom položaju, Jugoslavija nije bila primarna »meta« Radija »Slobodna Europa« Radija »Sloboda«, postoji nekoliko arhivskih serija u Arhivu, koje sadrže važne informacije o političkom, društvenom, gospodarskom i kulturnom razvoju Hrvatske u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća.

Većina podataka, koji se tiču Hrvatske iz razdoblja socijalizma, smještena je u nekoliko serija pod zaglavljem »Jugoslavenski«, kao na primjer **Jugoslavenski biografski**

katalog (1948-1991) ili **Jugoslavenski tematski katalog (1943-1994)**. Obadva se kataloga sastoje od isječaka iz domaćega i međunarodnog tiska i ostalih publikacija o brojnim hrvatskim partijskim i vladinim dužnosnicima, intelektualcima i disidentima. Jugoslavenski tematski katalog obuhvaća razne teme o Hrvatskoj, od unutarnje politike i međunarodnih odnosa do samoupravljanja, gospodarskoga razvoja, religije, kulture i rata za neovisnost. Pored ovih materijala postoje i **Istraživanja i izvješća o situaciji**, koji predstavljaju znanstveno-analiitičke radove, što su ih sastavili specijalisti i službenici Istraživačkoga instituta Radija Slobodna Evropa/Radija Sloboda.

Materijali koji se tiču novije hrvatske povijesti, od stjecanja neovisnosti do razdoblja demokratizacije i gospodarske tranzicije kasnih devedesetih, mogu se pronaći u arhivskim fondovima **Istraživačkoga instituta otvorenih medija** (OMRI – Open Media Research Institute) i **Hrvatski tematski katalog (1991-1997)**. U njima se nalaze podatci koji se odnose na različite aspekte novije hrvatske povijesti, kao što su rat za oslobođenje i neovisnost, poslijeratna obnova, borba za demokraciju, gospodarska tranzicija i gorući socijalni problemi, problematika ljudskih i manjinskih prava, ratni zločini i stvaranje civilnoga društva.

Pored gore spomenutih podataka postoje i druge, sasvim različite kolekcije dokumenata, uključujući i neke vrlo vrijedne izvore za istraživače o Hrvatskoj, koji se odnose na rat i raspad bivše Jugoslavije početkom 1990-ih. To su dokumenti **Međunarodnoga pravnog instituta za ljudska prava (1972-1994)** – izvješća i izvorni biografsko-pozadinski dokumenti, koje je prikupila Ekspertna komisija UN-a, osnovana u listopadu 1992., radi prikupljanja, ispitivanja i analize dokaza teških kršenja Ženevske Konvencije i ostalih kršenja međunarodnoga humanitarnog prava u Hrvatskoj i Bosni 1992.–1994.; komisiju je vodio prof. Serif Bassiounija. Još jedan pogled na ovo nemirno desetljeće nudi kolekcija **Off-air snimaka televizijskih vijesti i ostalih političkih programa** prenošenih na hrvatskoj, bosanskoj i srpskoj televiziji (1996–1998), koja omogućuje jedinstven uvid u uporabu i zlouporabu medija u ratu. Arhiv Otvorenoga društva posjeduje cjelovitu arhivu Međunarodnoga promatračkog instituta, uključujući i »Balkanski arhiv«, koji sadržava različite videomaterijale, od službenih izvješća i programa do amaterskih snimaka, opisujući rat u Hrvatskoj i Bosni.

Arhiv Otvorenoga društva posjeduje jedinstvenu i odlično sistematiziranu dokumentaciju, u kojoj je istraživanje vrlo jednostavno. Arhiv pruža informacije u svezi s dvama važnim pitanjima naše epohe: što se dogodilo za vrijeme Hladnoga rata, čije tragove još uvijek možemo pronaći u regiji te što se događa u postkomunističkom razdoblju. Sistematizacija po temama i postojeće baze podataka omogućuju, istraživačima da brzo dođu

do traženih izvora i potrebnih informacija. Arhiv Otvorenoga društva otvoren je za sve zainteresirane osobe. Zbirka je dostupna besplatno za istraživanja, bez ikakvih ograničenja i dozvola, osim onih materijala koji su osjetljivi zbog zaštite osobnih prava. Istraživanje je moguće i izvan zgrade Arhiva budući da Arhiv Otvorenoga društva ispunjava molbe istraživača poslane poštom ili e-mailom. Osim toga Arhiv nudi stipendije istraživačima kojima putovanje i boravak u Budimpešti predstavlja materijalnu poteškoću. Arhiv Otvorenoga društva posjeduje i svoj izložbeni prostor u kojem se svake godine prikazuju zanimljive obljetnice vezane za problematiku Hladnoga rata ili nedavne prošlosti. Web stranica Arhiva detaljno informira o stipendijama, o temama i sadržaju izložbi, sadržava i detaljan katalog te baze podataka zbirki (<http://www.osa.ceu.hu>).